

Høsting til nytte og fest

Kirsti Pedersen Gurholt

<https://doi.org/10.7557/ottar.7638>

Den første stortingsmeldingen om friluftsliv fra 1987 slår fast at mange fritidsaktiviteter har røtter i det gamle bondesamfunnet sin utnyttelse av naturen, og at dagens allemannsrett er forankret i eldgamle sedvaneretter. Den er også stadfestet i friluftslivsloven fra 1957. I 2011 ble loven supplert med en regel om høstingsrett. Artikkelen drøfter endringer i hva den frie høstingsrettens betyr.

Friluftslivsloven fra 1957 lovfestet en tredelt allemannsrett i utmark. Rett til fri ferdsel, opphold og høsting er uavhengig av hvem som eier grunnen, og hvor den som ferdes bor. I 2011 fikk loven en ny paragraf (§ 5), kalt Allmenhetens høstingsrett. Paragrafen tydeliggjør at den frie høstingsretten på land omfatter plukking av blomster, sanking av planter, bær, sopp, røtter, urter, nøtter som spises på stedet, steiner, skjell og løse mineralbiter til privat bruk. Hva som oppfattes som verdifulle ressurser varierer over tid og blant ulike grupper i samfunnet. Tidligere var for eksempel innsamling av lav viktig, som tilleggssfôr, råstoff til blomsterdekorasjoner og farging av garn til strikking og veving.

Med et kulturanalytisk blikk drøfter artikkelen hva som kan høstes, samt symbolske verdier og betydninger knyttet til allmenhetens frie høstingsrett i utmark.

Høstingskulturer

Hovedregelen er at den frie høstingsretten også omfatter fritidsfiske på sjøen, mens grunneiere har eksklusive rettigheter til vilt og rød fisk – ørret, røye og laks som omfattes av lover om jakt, lakse- og innlandsfiske med forskrifter. Lovene er grunnlaget for at private grunneiere sammen med stat, kommuner og allmenninger forvalter allmenhetens adgang til innlandsfiske og jakt mot en avgift, kalt lisens, og bestått jegerprøve. I 1992 ble allmenn fiskerett utvidet ved at lakse- og innlandsfiskeloven ga barn under 16 år adgang til fritt innlandsfiske med håndredskap.

Kulturelt sett er forskjellene store mellom ulike former for jakt, fiske og annen høsting som er knyttet til historiske forutsetninger, livsformer, klasse, kjønn og alder. Et eksempel med lange tradisjoner er forestillinger om at kvinner har iboende interesse for å plukke bær, mens menn har biologisk betinget lidenskap for jakt. I daglig tale og i media blir slike oppfatninger fortsatt tatt for gitt. Og også forskere framhever genetisk betingede forskjeller som udiskutable sannheter,

fristilt historiske, sosiale og kulturelle forutsetninger. Studier viser imidlertid at samiske kvinner i eldre tider deltok i jakt og fangst, samt at deres allsidighet bidro til at samiske hushold var tilpansningsdyktige i tider med ressursnedgang. Biologisk betingede forskjeller er empirisk tilbakevist av forskere med ulik faglig bakgrunn som dokumenterer at det finnes kulturell variasjon både over tid og innad i samme samfunn.

Sopp, jakt og identitet

Plukking av sopp og jakt er interessante eksempler. Tradisjonelt har sopp vært lite påaktet som ressurs i kostholdet i norske bygder, mens grupper med høy utdanning har plukket sopp for smakens skyld. På 1990-tallet var plukking av sopp lite utbredt i Finnmark. Kombinert med hemmelighold av gode lokaliteter, ga plukking og servering av selvplukkede kantareller innflytterkvinner en mulighet til å vise fram lokal detaljkunnskap, fornem smak og naturtilknyttet identitet.

I beretningen om Norges Jeger- og Fiskerforbunds (NJFF) 125-årige historie skriver historiker Espen Søylen at foreningen i 1871 ble skapt av og for nye grupper av sportsjegere og -fiskere, og som et interessefelleskap for menn av høy sosial rang. Jakt, fiske og fangst for levebrødet, forankret i tradisjonelle bygde- og bondesamfunns utmarksnæringer og fangstmetoder, ble oppfattet som usivilisert og en motsetning til moderne vitenskapsbasert jaktforvaltning og metoder som sikret spenning og forlystelse.

Historien om NJFF kan leses som en versjon av historieframstilling der menns aktiviteter gis forrang og tillegges avgjørende betydning for samfunnsutviklingen, mens kvinners kamp for rett til utdanning, egen økonomi, stemmerett og politisk innflytelse underkommuniseres. Kvinners utmarkserfaringer og friluftslivshistorier er preget av begrenset bevegelsesfrihet, utestengelse og underrepresentasjon i jakt, fiske og organisasjoner, men tematiseres sjelden.

Jus og moral

Hva som oppfattes som attraktive og verdifulle naturressurser å høste påvirkes av sosioøkonomiske, kulturelle og stedsspesifikke forhold. Antropologiske studier viser at uskrevne lokale normer regulerer hva og hvor folk høster, og hvor mye de tar og kan ta. Slike uformelle moralske kart er også kjent fra forskning i Nord-Norge. I Alta på 1990-tallet kunne en høre at enkelte familier hadde særskilt rett til bestemte multemyrer og fiskevann, men også at lokale normer endret seg på grunn av innflytting og tilreisende som ikke kjente lokalsamfunnet og fór fram, plukket og fisket overalt.

Friluftslovens generelle hensynsregel framhever at hver enkelt skal ferdes hensynsfullt og kan høste av overskuddet i utmarka, uten å skade natur, andres eiendom eller hindre andre som bruker sin allemannsrett. Det kan være vanskelig å vite hvor grensene går, for hva, hvor og hvor mye hver enkelt kan høste. Uklarheter oppstår blant annet fordi juridiske tolkninger kan gå på tvers av hva folk oppfatter som lokale rettigheter, for eksempel hva som oppfattes som tjuvfiske og tjuvjakt.

Høstingskonflikter

En utfordring som framheves i frivillige organisasjoner og offentlig debatt, er at mange ikke vet hva allemannsretten omfatter. Særlig vektlegges manglende kjennskap til lovens plikter som et økende problem. Begrenset bevissthet om hva ferdsel, høsting og opphold i utmark innebærer, kan oppstå fordi allemannsretten forbindes med goder folk tar for gitt og som er lært av andre gjennom deltakelse. Manglende kunnskap skyldes også at færre enn før høster av utmarksressursene, og at nødvendig kunnskap og respekt ikke tilegnes i samme omfang som før. Derfor øker behovet for formell opplæring om lov og rett i utmark, blant unge, innflyttere og folk som bor i byer. Skolen, som når alle barn, tillegges gjerne et hovedansvar for at allmenn kunnskap om allemannsretten opprettholdes.

En studie av den allmenne høstingsrettens juridiske historie oppsummerer at svært få konflikter er belyst av domstolene. Det kan bety at behovet har vært begrenset. Det kan også være uttrykk for at ressursene som kan høstes fritt, er slike som det er mye av og som grunneiere har sett liten verdi i. Det kan bety at ingen har sett det som nødvendig å ta rettslige skritt for å forsvare allmennhetens eller grunneiernes rett til å høste av de utmarksressursene som omfattes av friluftsloven.

Det som har skapt og skaper motsetninger og konflikt, er hvordan rettigheter til jakt- og innlandsfiske og allmenn ferdsels- og oppholdsrett praktiseres og tolkes. For eksempel er retten til å

bade fra privat strand og grensene for innmark og utmark prøvet for høyesterett. Andre rettstvister handler om endringer i arealbruk som begrenser etablert ferdselsrett og ødelegger (na)turområder ved hogst, skogsbilveier, hyttebygging eller fordi mye brukte stier stenges eller legges om.

Økende misnøye handler også om hensynsløse turgåere som skader planter og dyrs livsgrunnlag, reduserer andre brukeres opplevelser eller forsøpler og forringer naturområder. Statens naturoppsyn opplyser at antallet registrerte naturødeleggelse øker flere steder i landet, også i verneområder. Ødeleggelsene omfatter hærverk og miljøkriminalitet. Dessuten skaper økt ferdsel konflikt på attraktive steder og i sårbare områder. Utfordringene skyldes for eksempel organiserte turgrupper, kommersiell turisme, promotering gjennom sosiale medier eller universell utforming av offentlige tiltak for å bedre folkehelsen. Økt ferdsel krever fysisk tilrettelegging og utbedring av stier, parkeringsplasser, toaletter og annen infrastruktur, for å kanalisere ferdselen, regulere slitasje og verne om knappe ressurser.

Foto: artikkelforfatteren

Foto: artikkelforfatteren

Særskilt multerett i nord?

I Nord-Troms og Finnmark har det i lang tid vært særregler som ga lokalbefolkningen eksklusiv og lovfestet rett til å sanke multer for eget bruk og salg. Tilreisende kunne bare nyte gulmodne bær på stedet. Denne multeretten var hjemlet i grunneierretten og begrunnet med bærenes betydning som nærings- og inntektskilde. Friluftslovens høstingsparagraf åpnet for å utvide allemannsretten ved å tillate alle å plukke multer, med mindre grunneieren hadde innført et tydelig forbud. Bakgrunnen har sammenheng med at fram til 2005 var ca. 90 prosent av arealet i Finnmark og Nord-Troms statens umatrikulerte grunn. Da grunneierretten ble overført til Finnmarkseieendommen og finnmarksloven ble innført, ble ikke den eksklusive multeretten videreført (jf. § 23 og § 25). Konsekvensen er at retten til å plukke multer i landets nordligste områder er utvidet til en allemannsrett. For tilreisende gjelder imidlertid en begrensning: retten omfatter kun tillatelse til å plukke til egen husholdning.

Kulturendringer

Stortingsmeldingen om friluftsliv fra 2016 oppsummerer endringer i allmennhetens høstingsrett

slik: Kvantitative studier viser at på tross av vår rike høstingstradisjon og gode muligheter til å høste av naturen, har interessen for tradisjonelle høstingsaktiviteter gått merkbart ned de siste femti årene. For bær- og sopplukking og fiske har nedgangen vært størst. Etter 2007 synes trenden å ha flatet ut.

Kvalitative studier gir innsikt i hvordan høsting av overskuddet i utmark endres og fylles med ny mening. Basert på egne og andres studier kan tre tendenser framheves: 1) Fra høsting av hverdagsmat til festmat – fra nytte til nytelse, 2) Fra komplekse kjønnsroller til identitetsmangfold, til 3) Kortreist mat og antioksidanter for helse og bærekraft.

1. Fra hverdagsmat til festmat – om nytte og nytelse

I dag høstes det sjelden av nødvendighet for å skaffe mat på hverdagsbordet eller som tilskudd til husholdsøkonomien. Allmenn høstingsrett som ledd i en selvbergingsstrategi og bygdens utnyttning av naturen, slik stortingsmeldingen om friluftsliv fra 1987 la vekt på, har begrenset betydning. Den som i det senmoderne samfunnet høster av nødvendighet gjør det med følelse av skam og fattigdom. Fortellinger om høsting som handler om stolthet, nytelse, frihet og bærekraftig livsstilvalg, handler sjelden om husholdsøkonomi eller nødvendig arbeid i natur. Høstingen framstilles symbolsk som uttrykk for naturens rike overskudd og bidrag til bærekraftig, helsefremmende, moralsk og meningsfull ressursutnyttelse.

Også på bygdene er høsting først og fremst fritidsaktiviteter som bekrefter og gjenskaper fellesskap, lokal tilhørighet, identitet og kontinuitet over generasjonene. Nytte er erstattet av nytelse. Lokal høstings- og matkultur holdes i hevd og befester lokal identitet, særlig rundt festbord med utsøkte lokale råstoffer på menyen. Gjennom lokale festivaler hedres, videreutvikles og deles tidligere tiders ressursutnyttelse og kunnskapspraksiser med utflyttere på gjenbesøk, innflyttere og turister. Slik gjenskapes følelse av kontinuitet ved at lokal kultur og tilhørighet bekreftes.

Rakfiskfestivalen i Valdres og etegilder lenger vest med smalahove på fat, humor og godt drikke er kjente eksempler på at tradisjonsmat har fått gjennomslag langt utenfor kjerneområdene. Den allmenne høstingsretten skaper i dag unike natur- og smaksopplevelser, fellesskap ute og inne og setter en spiss på festbordene også i de store byene. Lokale høstingsressurser og matkulturer har fått ny symbolsk og økonomisk betydning.

Foto: Andi Weydahl

2. Fra komplementære kjønnsroller til identitetsmangfold

Endringene handler også om hvem som høster og tilbereder ressursene. Hvorvidt råstoffene nytes på hverdags- eller festbordet berører endringer i kjønnsrelasjoner og oppfatninger av hva som er kvinners og menns domener. Endringene inngår i et komplekst spill der det forhandles om ressursenes verdi, hvem som oppfattes å ha rettigheter til høstingssteder, hvordan ressursene skal tilberedes og nytes, samt kjønnes bidrag til den rette feststemning.

Tradisjonelt var kvinners bidrag til høsting på bygdene og i friluftsliv knyttet til nærmiljøet der barnepass og ansvar for husholdet kunne kombineres med sanking av ville bær, urter og kvist til opptenning. Menns aktiviteter og fellesskap var oftere knyttet til ferdsel over store områder – til vedhogst, jakt, laksefiske i elver og garnfiske i innlandet og fiske på sjøen. Bare sjelden deltok kvinner i fiske og jakt, mens storfamilien har deltatt i felles matauke, for eksempel i sanking av tyttebær og multer. Nesten utelukkende har kvinner tatt hånd om selvhøstede naturressurser for hverdagshusholdet, mens mennene flytter inn på kjøkkenet når selvfangst ørret, laks og rype skal tilberedes for fest. Selve festmåltidet framstår som en feiring av lokale råstoffer, lokal kultur og dyktige jegere og fiskere.

De siste femti årene har endringene vært store. På begynnelsen av 1990-tallet kunne en i Finnmark observere at kvinner oppvokst lokalt, sjelden eller motvillig fulgte høstingssporene etter mødre og bestemødre. Samtidig økte antallet reportasjer i lokale og nasjonale medier der selvstendige og kompetente kvinner sto fram som ekspedisjonsledere, laksefiskere, jegere, sledehundekjørere og

lærere i friluftsliv. Medieeksponeringen har hatt stor symbolsk betydning. Stereotype og dikotome kjønnsroller er for lengst erstattet av kompleksitet der oppdragelse, støtteapparat, profesjonelle nettverk, utdanning og den enkeltes indre drivkraft og motivasjon er avgjørende for hvordan utmarka har blitt en arena for utvidelse av kvinners bevegelsesfrihet, opplevelser, livskvalitet og måter å leve på. Gjennom flere barne- og ungdomsprogrammer i regi av NRK1, blant annet gjennom serien «Eventyrjenter», er unge jenter de siste årene eksponert som forbilder på måter som sprenger kulturelle grenser for hva jenter kan gjøre.

Kvantitative studier dokumenterer imidlertid at det etablerte todelte mønster for kvinners og menns ulike bruk av utmarka er seiglivet selv om aktivitetsforskjellene statistisk sett er mindre enn før. Nyere landsrepresentative studier viser samtidig at jenter og kvinner totalt sett, er mer aktive i friluftsliv enn gutter og menn. Det skyldes først og fremst at flere unge jenter og kvinner går tur. Liknende utviklingstrekk kan spores i flere vestlige land.

3. Kortreist mat og antioksidanter for helse og bærekraft

Et rikt utvalg av kortreiste ressurser og retter tilberedt av goder som kan høstes fritt fra hav og jord, er kommet på menyen på restauranter og i mange hjem. Under koronapandemien økte interessen for friluftsliv og høsting. Fargesterke bilder av kurver og spann fulle av bær og annet godt, og bord dekket med selvplukkede og -fangede ingredienser, ble hyppig formidlet via sosial medier. Langs Oslofjorden kunne en for eksempel observere våreyre folkevandringer mot fuktig løvskog på jakt etter lukten av ramsløk. Etter prosessering kan den smakfulle pestoen omsettes på lokale markeder og

selges til omkringliggende restauranter. Interessen er så stor at ramsløk betraktes som en truet art. At selvhøstet mat har fått fornyet interesse, vitner også mengden av nye håndbøker og tidsskrift om, som på delikate måter deler kunnskap om «naturens spiskammers», gamle oppskrifter, konserveringsmåter og håndverkstradisjoner. Her uttrykkes en lengsel etter en enklere, renere, sunnere og mer naturnær, ressursvennlig og bærekraftig tilværelse.

Sluttord

Høstingsrett i utmark, slik den tidligere ble praktisert i lokale bygder over hele landet, er grunnlaget for den allmenne høstingsretten nedfelt i friluftslovens § 5. Når retten til å høste av utmarkas overskudd har mistet sin opprinnelige betydning, må nedgangen forstås i lys av store samfunnsendringer som økt utdanning og velstand, endret nærings- og bosettingsstruktur, samt oppbrudd fra komplementære kjønnsroller. Økende interesse kan være symbolsk uttrykk for søken etter en mer bærekraftig livsform.

Litteratur:

- Pedersen, K.: *Friluftsliv, kjønn og kulturelle brytninger*. Doktoravhandling. Norges idrettshøgskole, Oslo, 1999.
- Pedersen Gurholt, K.: Arctic Adventure Girls: Television Narratives and Discourses. I Hansson, H. et al. (red.), *The Arctic in Literature for Children and Young Adults* (s. 203–216). Routledge, 2020.

Forfatter:

Kirsti Pedersen Gurholt er dr. scient. og professor i friluftsliv og pedagogikk ved Norges idrettshøgskole, Oslo. På 1980- og 90-tallet arbeidet hun ved UIT, avd. Alta, blant annet med en doktorgrad om endringer i kjønnsrelasjoner i bruk av utmarka og framveksten av fri-

luftsliv i Finnmark. Hun har også forsket på ulike former for naturkontakt, -opplevelser og -erfaringer og hva de betyr for barn og unges dannelse. E-post: kirstipg@nih.no